

ПАРОНОЯЛЬНИЙ ТА ЕМОТИВНИЙ ТИПИ АКЦЕНТУЙОВАНИХ МОВНИХ ОСОБИСТОСТЕЙ ПЕРСОНАЖІВ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ

(на матеріалі роману Дж. Фаулза «Колекціонер»)

Дослідження містить психолінгвістичний аналіз двох типів акцентуєваних особистостей – параноїального і емотивного, – описаних К. Леонгардом. Матеріалом вивчення стали персонажі роману Дж. Фаулза «Колекціонер», що представляють мовленнєву поведінку цих акцентуєваних особистостей. Досліджено особливості вираження акцентуєваних рис у мовленні персонажів роману.

Ключові слова: психолінгвістичний аналіз, акцентуєвана особистість, мовленнєва поведінка, вербальні засоби.

Однією з центральних проблем сучасної лінгвістики є проблема мовної особистості (Ю. М. Караулов, О. М. Шахнарович, П. В. Зернецький, С. О. Сухих). Акцентуація характеру як індивідуально-типологічна особливість особистості висвітлювалася у працях П. Б. Ганнушкіна, О. В. Кербікова, Е. Кречмера, К. Леонгарда, А. Є. Лічко, Р. С. Немова, О. Д. Шмельова. Концептуальні положення їх досліджень стали підґрунтям сучасних робіт прикладного характеру. У науковій праці розглядається дискурс акцентуєваних особистостей, тобто особистостей, які завдяки наявності в їхній психологічній структурі яскравих рис опиняються на межі психологічної норми й патології (К. Леонгард). Незважаючи на певну опрацьованість теоретичних питань, типологія та феноменологія акцентуєваних рис особистості, а також наявність прикладних досліджень у плані їх діагностики та психологічної корекції, питання оцінки акцентуєваних властивостей особистості з її мовними виявами розроблені не повною мірою. Аналіз дискурсу акцентуєваних мовних особистостей є плідним у когнітивному ракурсі, адже в критичних ситуаціях у мовленні таких людей виявляються численні приховані риси індивідуальної концептуальної картини світу. Окрім цього, концептуальні девіації акцентуєваних мовних особистостей суттєво впливають на специфіку їхньої вербальної поведінки, призводячи до комунікативних девіацій. Зважаючи на це, аналіз дискурсу акцентуєваних мовних особистостей є важливим внеском не тільки в дослідження мовної особистості, а й у розв'язання проблеми комунікативних і текстових аномалій, що активно розробляється в сучасній лінгвістиці (Ф. С. Бацевич, О. П. Воробйова, Л. Л. Славова та ін.).

Актуальність дослідження зумовлена загальною спрямованістю сучасної лінгвістичної парадигми на застосування комунікативного й когнітивного підходів для аналізу дискурсу акцентуєваних мовних особистостей, що дозволяє простежити кореляцію між специфікою вербальної поведінки таких особистостей і особливостями їхньої концептуальної картини світу. Проблеми відображення акцентуєваних рис характеру психолінгвістичних особливостей у текстах, взаємозв'язок особливостей сприйняття мовного повідомлення з психологічними особливостями особистості, а також індивідуальні відмінності у сприйнятті тексту, зокрема, оцінки психолінгвістичної мовленнєвої діяльності осіб, є досить важливими для лінгвістики і загальної психології. Проведене дослідження є також актуальним у ракурсі орієнтації сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення текстових аномалій і комунікативних девіацій.

Метою дослідження є обґрунтування психолінгвістичного підходу до виявлення акцентуованих рис характеру через аналіз гостросюжетної зарубіжної літератури. Встановлення особливостей комунікативної поведінки персонажів – акцентуованих мовних особистостей, що відбивають специфіку їх концептуальної картини світу. Матеріалом дослідження слугував роман Дж. Фаулза «Колекціонер» (1963).

Аналіз художнього твору повинен здійснюватися в діалектичному взаємозв'язку психолінгвістичного, психологічного, лінгвістичного та літературознавчого аспектів, а також їх складових концептів, що допоможе виявити неповторність, багатогранність і глибину художнього твору, а також механізми його впливу на читача та письменника. У ракурсі досліджуваної нами проблематики важливо розглянути особливості авторської картини світу у мові, яку виділяє В. І. Карасик. Авторська картина світу являє собою прояв семантичного закону, згідно з яким «найбільш важливі предмети і явища у житті отримують різноманітну і детальну номінацію, в той час як особливість мовної картини світу полягає у частотності і специфічній комбінаториці складових її елементів» [4, с. 149]. При вивченні ролі лексики в пізнанні людиною дійсності і формуванні мовної картини світу вона виділяє лексичні розряди слів, які створюють особливе бачення. Серед них «номінальні класи, експресивна і модальна лексика, різні інтенсифікатори і поєднання слів, що формують ціннісну картину світу» [4, с. 150]. Крім того, дослідник робить значущий висновок про те, що особливе бачення світу створюють незнакові способи існування смислів: створення пізнавальних образів за допомогою різних метафоричних засобів і непрямих найменувань.

За словами А. Б. Єсіна «психологізм – це досить повне, детальне і глибоке зображення почуттів, думок і переживань вигаданої особи (літературного персонажа) з допомогою специфічних засобів літератури» [3, с. 58]. «Дослідження душевного життя в її суперечностях і глибинах» [2, с. 259], – визначає психологізм Л. Я. Гінзбург, під душевним життям персонажа маючи на увазі «динамічне співіснування різних рівнів, різних планів обумовленості поведінки героя» [2, с. 261]. В. В. Компанійцем психологізм розглядається не як прийом, а як «властивість художньої літератури, що охоплює відображення психології автора» [5, с. 45]. Як альтернативу можна запропонувати філологічний аналіз, який «передбачає розгляд художнього тексту з сукупністю всіх його сторін, компонентів та рівнів» [7, с. 76]. В. П. Беляєв пропонує науково-обґрунтовану концепцію психолінгвістичного аналізу художньої літератури за методом емоційно-сміслової домінант. Базова ідея цього підходу – творча особистість близька до особистості акцентуованої, в тексті – її продукт – закарбовується модель світу того чи іншого типу акцентуації [1, 147].

У працях К. Леонгарда використовується як поняття «акцентуована особистість», так і «акцентуовані риси характеру». К. Леонгард замінив термін «психопат» терміном «акцентуована особистість». Акцентуація характеру, за К. Леонгардом, – це щось проміжне між психопатією і нормою. Акцентуовані особистості – це здорові люди зі своїми індивідуальними особливостями [6]. Типовими персонажами – акцентуованими мовними особистостями для зарубіжної художньої прози є параноїяльні, шизоїдні, емотивні, лабільні та депресивні, комунікативний стиль яких відзначається та виявляється в загострених формах вербальної поведінки.

Для **параноїяльних** мовних особистостей, за класифікацією К. Леонгарда, характерними ознаками є ригідність, інертність психічних процесів, довгі переживання травмуючих подій. Говорячи про параноїяльну особистість можна відзначити, що найбільш

характерною властивістю параноїків є їх схильність до утворення так званих надцінних ідей, у владі яких вони потім опиняються; ці ідеї заповнюють психіку параноїка і надають домінуючий вплив на всю його поведінку. Усіх людей, з якими параноїку доводиться вступати в комунікацію, він оцінює виключно за ставлення, яке вони виявляють до його діяльності, до його слів. Хто не згоден з параноїком, хто міркує не так, як він, той у кращому випадку – просто дурна людина, а в гіршому – особистий ворог. У параноїчному дискурсі мовних особистостей переважає вербальне самоствердження, яке пояснює порушення принципів ввічливості та реалізується за допомогою зневажливих мовленнєвих актів.

Прикладом такої акцентуації став персонаж роману Дж. Р. Фаулза «Колекціонер» – це історія про Фредеріка або Фердинанда Клегга – нічим не примітного банківського службовця та колекціонера метеликів, який закоханий у Міранду, студентку художнього коледжу. Він веде відчужений спосіб життя, спілкуючись лише зі своєю сім'єю та колегами по роботі, якщо виникає необхідність, а для того, щоб познайомитися з дівчиною, Клегг викрадає її. Мова Клегга буденна і банальна. Прості і складносурядні речення, багатосполучниковість, відсутність складних конструкцій, рідкісне використання складнопідрядних речень – усе це робить його мову нудною, примітивною і нецікавою, що нагадує потік думок: *What thought I would do was drive home and see if she was worse and if she was I'd drive her into the hospital and then I'd have to run away and leave the country or something*. Недостатність словникового запасу виражається в тому, що Клегг використовує одні й ті ж слова та фрази, описуючи позитивні і негативні емоції, ніяк не видозмінюючи їх, наприклад, прикметники «good», «bad», «funny», «nasty», «right», «wrong». Часто трапляються в мові Клегга слова широкої семантики: «thing», «staff», «all that» тощо, властиві розмовному стилю і просторіччям, що також свідчить про убогість його тезаурусу.

Міранда – повна протилежність Клегга, в її образі – складність, багатогранність та творча натура. Тип особистості можна класифікувати як **емотивний**. Цей тип наближений до екзальтованого, але прояви його не такі бурхливі. Для них характерні емоційність, чутливість, тривожність, балакучість, боязкість, глибокі реакції в області тонких почуттів. Найбільш сильно виражена їх риса – гуманність, співпереживання іншим людям чи тваринам, чуйність, м'якосердя. Вразливі, будь-які життєві події сприймають серйозніше, ніж інші люди.

Фаулз показує характер Міранди у динаміці, ускладнюючи його. Складність мови героїні досягається за допомогою багатих засобів виразності. В її мові наявні одночленні речення, характерні для книжкового стилю, які додають образності висловлюванням: *Dream. Extraordinary..., A sort of truce*. У мовленні емотивної особистості присутні риторичні вигуки: *...Your guest!*; повтори *...You could. We could be friends. I could help you...*; паралельні конструкції *... I must have a bath sometimes. I must have some fresh air and light. I must have some drawing materials. I must have a radio or a record-player...* та інші засоби виразності.

В ув'язненні Міранда не втрачає здатності розмірковувати, співчувати, намагається навіть зрозуміти Клегга, незважаючи на соціальний та духовно-інтелектуальний бар'єр між ними. Фердинанд посилається на відомі всім твори, привласнюючи собі кращі якості героїв цих книг, але насправді очевидно, що суть цих книг йому незрозуміла, і він бачить її лише поверхнево. У мові Міранди ми спостерігаємо набагато більшу кількість прикладів інтертекстуальності. Наприклад, в ув'язненні Міранда перечитує «Бурю» У. Шекспіра: *Reading the Tempest again all the afternoon. Not the same at all, now what's happened has happened. The pity Shakespeare feels for his Caliban, I feel (beneath the hate and disgust) for my*

Caliban. Half-creatures. Крім «Бурі», Міранда не раз згадує назви багатьох інших творів, що стосуються як літератури, так і музики, живопису. Але вона не просто посилається та згадує їх, як Фердинанд, але і намагається порівняти їх зі своїм досвідом, з досвідом інших людей, зрозуміти суть. Все це показує широту її мислення і здатність до аналізу. Отже, персонажі роману Джона Фаулза «Колекціонер» повністю протилежні один одному, як і їх типологія акцентуацій. Це два різних світи – злочинець та жертва, художник та колекціонер. У цілому можна судити про мінливість і динамічності образу Міранди та максимальну статичність Клегга, що відповідає характеристикам акцентуацій.

Отже, паранояльна мовна особистість утілює особливості акцентуації в концептах влади, сили, могутності, прихованої агресивності, що корелюють з внутрішньою слабкістю, почуттям страху, тривожністю та невпевненістю. На основі мовленнєвих актів паранояльної акцентуації виокремлюються типи стратегій, де домінує пряма вербальна ворожість, авторитарність, іронічність. Найчастіше при паранояльній акцентуації у мовленні спостерігається реалізація концептів переслідування, одержимості, гіперболізації; знищення, руйнування. Мовлення характеризується уривчастістю, фрагментарністю. Емотивні мовні акцентуанти втілюються в концептах чуйності, гуманності, доброзичливості, що позначають глибокі душевні хвилювання. Переживання безпосередньо фіксуються у мові емотивного типу. До основних станів емотивних акцентуантів, що виражені в мовних концептах варто включити: інтерес, радість, здивування, страждання, гнів, страх, сором тощо. Емотивність як психічний факт відображається у семантиці мовних одиниць. Властивість мовлення пов'язана з пошуком засобів, які цілеспрямовано надають емоційності для вагомого впливу на адресата.

Список використаної літератури

1. Белянин В. П. Основы психолингвистической диагностики (Модели мира в литературе) / В. П. Белянин. – М.: Тривола, 2000. – 248 с.
2. Гинзбург Л. Я. О психологической прозе / Л. Я. Гинзбург. – М.: Сов. писатель, 1971. – 379 с.
3. Есин А. Б. Психологизм русской классической литературы: Книга для учителя / А. Б. Есин. – М.: Просвещение, 1988. – 176 с.
4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
5. Компанец В. В. Художественный психологизм в советской литературе (1920-е годы) / В. В. Компанец. – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1980. – 315 с.
6. Леонгард К. Акцентуированные личности: [монография] / К. Леонгард. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. – 544 с.
7. Маслова В. А. Лингвистический анализ экспрессивности художественного текста. / В. А. Маслова. – Минск: Высшая школа, 1997. – 156 с.
8. Фаулз Дж. Коллекционер / Дж. Фаулз; пер. с англ. И. Бессмертной. – М.: Эксмо, 2015. – 352 с.
9. Fowles J. The Collector [Електронний ресурс] / J. Fowles. – Режим доступу: <http://www.etextlib.ru/Book/Details/26282>